

УДК 811.112.2'255'373 Наталія Лалаян

(Київ)

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ЗНАЧЕННЯ НІМЕЦЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З ОНОМАСТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

У статті розглядається проблема перекладу німецьких фразеологічних одиниць з ономастичним компонентом українською мовою.

Ключові слова: переклад, фразеологічна одиниця, ономастичний компонент.

The article focuses on the problem of translation of German phraseological units with an onomastic component into Ukrainian.

Key words: translation, phraseological unit, onomastic component.

У вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці, починаючи з ХХ століття, спостерігається тенденція до виявлення та аналізу мовних явищ, які фіксують культурно значиму інформацію – збережені у колективній пам'яті народу символічні способи матеріального і духовного усвідомлення світу певним етносом, відтворені в його ідеях, схемах мислення й поведінки, системі етичних й естетичних цінностей, нормах, звичаях, обрядах, міфах, віруваннях, побуті тощо (Бурда-Лассен О. В., Левченко О. П., Любчук Н. В., Мельник Л. В., Földes Cs., Gréziano G., Krohn K. та інші).

Фразеологія, зокрема її комплексні знаки, що містять у своїй семантичній структурі національно-маркований ономастичний компонент, викликає особливий інтерес у дослідників. Виокремлення культурно-національного компонента фразеологізму дає можливість розглядати фразеологічні одиниці (ФО) в аспекті наявності в них інформації про національну культуру, розкрити похідну мотивацію оніма, показати, що способи прояву національно-культурної специфіки ФО обумовлені психологією народу, своєрідністю сприйняття навколишнього світу, різними асоціаціями, які виникають у носіїв мови в зв'язку з роллю в їхньому житті тих чи інших соціально-суспільних та природних явищ і оточуючих предметів.

Метою даної розвідки є аналіз основних способів перекладу німецьких фразеологізмів з ономастичним компонентом як однієї з підсистем фразеологічної системи сучасної німецької мови.

Вносячи у художнє мовлення струмінь свіжості та оригінальності, ФО надають йому більшої колоритності й естетичної краси, посилюють його пізнавальну вартість, сприяють стислості, потужності опису. Питання перекладу ФО досліджували на матеріалі різних мов С. Влахов, С. Флорин, Р. П. Зорівчак, О. В. Кунін, Н. В. Любчук, О. І. Чередниченко, Е. М. Солодухо та інші. Як справедливо зауважують дослідники, відтворення фразеологічних засобів оригіналу, через їхню образність і експресію, багатозначність і часто алогічність, – одна з найскладніших проблем художнього перекладу [1, с. 16]. Це твердження пояснюється тим, що кожна ФО є багато-плановою структурою, пов'язаною з національною символікою. Їй властива єдність семантики, стилістичного забарвлення та експресії. У плані комунікативного та художнього змісту ФО мають предметно-логічні, емоційно-експресивні та функціонально-стилістичні

характеристики. Вони є структурно-граматичною єдністю, властивою певній мові. Щодо плану змісту, то ФО часто мають рівноцінні відповідники в інших мовах [1, с. 26].

Проблема відтворення семантико-стилістичних функцій фразеологізмів на іншомовному ґрунті щільно пов'язана з розумінням адекватності перекладу. Суть адекватності полягає в тому, що оригінал слід розглядати як систему, а не як суму елементів, як органічну цілісність, а не як механічне сполучення складників. У цій системі кожен елемент має окреслену, задуману автором функцію, комунікативну й естетичну. Завданням перекладу є не копіювання елементів і структур оригіналу, а осягнення їхніх функцій і відтворення їх засобами рідної мови. Як відомо, можливість досягнення повноцінного словникового перекладу фразеологічної одиниці залежить від співвідношень між одиницями мови оригіналу (МО) та мови перекладу (МП):

1. Фразеологічна одиниця має в МП точний повноцінний відповідник, який не залежить від контексту, тобто фразеологізм МО, що прирівнюється до фразеологізму МП, перекладається еквівалентом.
2. Фразеологічну одиницю можна відтворити МП тим або іншим відповідником, звичайно з деякими відхиленнями від повноцінного перекладу, тобто фразеологізмом МО, що приблизно прирівнюється до фразеологізму МП, перекладається варіантом (аналогом).
3. Фразеологічна одиниця не має в МП ні еквівалентів, ні аналогів, не зафіксована в словниках, тобто фразеологізм МО перекладається іншими, нефразеологічними засобами [2, с. 183].

Отже, при перекладі ФО використовують фразеологічні та нефразеологічні способи. До фразеологічних способів належить переклад за допомогою використання: 1) абсолютних фразеологічних еквівалентів; 2) семантично тотожних фразеологічних відповідників; 3) стилістично відносних фразеологічних відповідників (лише в поодиноких випадках); 4) антонімічних ФО або заміни каузативного значення дієслова активним з застосуванням відповідних трансформацій для збереження змісту; 5) прийому компенсації; 6) ситуативних відповідників; 7) калькування.

До нефразеологічних способів перекладу належать: 1) переклад за допомогою стилістично забарвлених слів; 2) переклад за допомогою лексико-синтаксичних трансформацій; 3) переклад за допомогою стилістично нейтральних слів та словосполучень; 4) описовий спосіб; 5) опущення.

Фразеологічні способи відтворення у перекладі семантико-стилістичних функцій ФО оригіналу можна застосовувати лише тоді, якщо у фразеологічних фондах мови-реципієнта є одиниці, семантико-стилістичні функції яких тотожні тим самим функціям фразеологізмів оригіналу.

Досліджуваний фактичний матеріал дає змогу простежити різноманітні фразеологічні та нефразеологічні способи перекладу німецьких ФО з ономастичним компонентом українською мовою. Порівняно незначна кількість досліджуваних одиниць має абсолютні фразеологічні еквіваленти, під якими ми розуміємо ФО, що співпадають за семантичним, функціонально-стилістичним, лексичним параметрами та можуть мати незначні відмінності в граматичній структурі, зумовлені розбіжностями граматичних систем мов, та додаткові лексичні компоненти, що ніяк не впливають на семантичне значення ФО [5, с. 11].

Переклад ФО за допомогою відповідного еквівалента – оптимальне перекладацьке рішення, проте кількість таких безпосередніх відповідників між українською та німецькою мовами, як засвідчує фактичний матеріал, досить обмежена. Абсолютні фразеологічні еквіваленти мають, як правило, ФО біблійного походження, інтернаціоналізми, запозичення та незначна кількість

фразеологічних збірив. Пор.: ein salomonisches Urteil – “соломонове рішення”; Kain und Avel – “Каїн і Авель”; die Ferse des Achilles – “Ахіллесова п’ята”; die Posaunen von Jericho – “ієрихонські труби”.

Розглянемо приклади контекстуального вживання німецьких ФО з ономастичним компонентом та їхнього перекладу українською мовою: “Drogenhandel und Terrorismus sind nur deshalb ein scheinbar unlösbarer gordischer Knoten, weil im Drogenschwarzmarkt enorme Gewinnspannen existieren” [http://www.redensarten-index.de]. – “Торгівля наркотиками та тероризм є, здавалося б, нерозв’язаним Гордієвим вузлом лише тому, що тіньовий ринок наркотиків приносить величезний прибуток”. “Dieses Haus ist der Polizei gut bekannt, es ist ein wahres Sodom und Gomorrha” (W.Friederich). – “Цей будинок поліції добре відомий, це справжні Содом та Гоморра”. Як бачимо, вихідні одиниці МО повністю відповідають одиницям МП як за образністю, так і за компонентним складом – предметно-логічним, експресивно-емоційним й функціонально-стилістичним, співпадає також і структурно-граматичний план відповідників.

У більшості випадків німецькі ФО з ономастичним компонентом перекладаються за допомогою семантично тотожних фразеологічних відповідників – ФО, що співвідносяться за семантичним та функціонально-стилістичним параметрами, але відрізняються за лексичним складом, образною основою. Пор.: den strammen Max markieren / spielen / mimen – розм. “корчити геркулеса”; der taube Michel – “глуха тетеря”. “Wir bezogen ein gemeinsames Zimmer und waren unzertrennlich, wie Kastor und Pollux ... (A.Ziegler). – “Ми мешкали в одній кімнаті і були не розлий вода ...”. “Keine Sorge, ich werde deine Pflanzen gießen, während du im Urlaub bist. Bei mir sind sie sicher wie in Abrahams Schoß” – “Не хвилюйся, я поливатиму квіти, поки ти будеш у відпустці. В мене вони будуть як у Христа за пазухою”.

Як правило, німецькі ФО з ономастичним компонентом та їхні семантично тотожні фразеологічні відповідники мають різні джерела походження та різну образність. Слід зауважити, що найбільше труднощів становить переклад ФО з ономастичним компонентом, що відтворюють історичний та національний колорит певного народу. Так, наприклад, вживаний у німецькій мові стійкий вираз zu Pfingsten auf dem Eise (досл. на трійцю на льоду) за своїм значенням співпадає з українським “як соловейко на спасівку заспіває”, який, проте, не відтворює реалії німецького життя. Тому при перекладі варто було б використати інший, більш адекватний відповідник, на кшталт “Як волосся на долоні виросте” або ж вдатися до нефразеологічного способу перекладу звороту – “ніколи”.

Менш ефективним, але іноді допустимим прийомом при перекладі фразеологізмів є калькування. Іноді за його допомогою вдається ввести в мову перекладу і навіть культуру новий фразеологічний вираз. Такий шлях найчастіше обирають по відношенню до спільного третього джерела, наприклад, так перекладаються фразеологічні одиниці античного походження, релігійно-біблійного, а також ФО, які походять з інших відомих джерел [4, с. 140]. Пор.: jeder Abel hat seinen Kain – “У кожного Авеля є свій Каїн”; Hier Rhodus, hier springe! – “Тут Родус, тут стрибай!”; das Schwert des Damokles hängt über j-n – “дамоклів меч завис над кимось (постала небезпека)”. Калькування допустиме у тих випадках, коли внутрішня форма ФО прозора і зрозуміла для носіїв іншої культури.

Досить часто за допомогою калькування перекладаються прислів’я. Вони відтворюються в майже дослівному вигляді, і сам контекст підказує, що читач має справу, очевидно, зі сталим зворотом, який відтворюється за оригіналом. Коли до складу сталих зворотів входить ономастичний компонент та реалії з яскраво вираженим національним забарвленням, які не стали екзотизмами в мові перекладу, перекладачі уникають калькування таких виразів і передають їх іншими відповідниками. Пор.: Wo der Papst ist, da ist Rom – “Де папа, там і Рим”; Schritt für Schritt kommt

man nach Rom – “Крок за кроком прийдеш у Рим”; Man konnte nach Rom gehen und wieder kommen – “Можна було б сходити в Рим та повернутися назад”.

Відповідники-кальки мають свої переваги і досить широко використовуються в перекладацькій практиці. По-перше, вони дозволяють зберегти образну будову оригіналу, що особливо важливо для художнього перекладу. По-друге, вони дають можливість подолати труднощі, що виникають, коли в оригіналі образ обіграється для створення розгорнутої метафори. Такі переваги фразеологічної кальки підштовхують іноді перекладача до використання такого способу перекладу, навіть за наявності еквівалента чи аналога. Пор.: “Doch bei den Behörden wird er von Pontius zu Pilatus geschickt“ (Spiegel). – “Проте в установах його посилали від Понтія до Пілата”. “Ich will keine Eulen nach Athen tragen, nur resümieren“ (H.Ruof). – “Я не хочу нести сов в Афіни, лише підвести підсумки”.

Фра-зеологічне калькування, при якому “живцем” переносять ідею створення вислову оригіналу та його структуру в ці-льову мову, є одним із головних способів відтворення у перекладі семантико-стилістичних функцій безеквівалентних ФО. Цей метод досить ефективний при відтворенні національного колориту оригіналу [3, с. 81].

В окремих випадках, особливо при відтворенні текстів культурно-історичної тематики, застосовують подвійний, паралельний переклад фразеологізму, коли в одній фразі поєднуються ФО (наприклад, наведена шляхом калькування) та пояснення переносного значення. Пор.: Nürnberg-Gesetze – “нюрнберзькі закони” (расистські закони фашистської Німеччини 1935 р.); Gang nach Kanossa – “шлях у Каноссу; шлях приниження” (під стінами італійського замку Каносса німецький кайзер Генріх IV, босоніж і в лахмітті, навколішках просив папу Григорія VII зняти з нього анафему); die Sonne von Austerlitz – “гіркота поразки” (під Аустерліцем австрійсько-пруські та російські війська зазнали поразки від армії Наполеона).

Гіпертрофія калькування часто призводить до буквалізму – найгіршого лиха для художнього перекладу. Буквалізм і поетичність перекладу – несумісні суперечності. Якщо в МО через часте вживання зворот іноді сприймається як відповідник слова і його образний смисл уже затерся у свідомості носіїв мови, то в МП калькування такого своєрідного сполучення слів загрожує небезпекою виникнення неправильних асоціацій. Так, наприклад, недосвідчений перекладач, який вперше зустрине вираз eine spanische Wand і поліниться зазирнути до словника, може подумати, що мається на увазі якась іспанська стіна, хоча насправді йтиметься про ширму чи перегородку. ФО schwedische Gardinen – це аж ніяк не шведські гардини, а найзвичайнісінька в'язниця.

Особливої уваги при відтворенні іншою мовою потребують багатозначні фразеологізми. Їхній переклад ускладнюється тим, що потрібно чітко визначити, яке саме значення ФО активізовано в певному контексті і лише потім підбирати відповідник. Так, наприклад, ФО über den Jordan fahren / gehen має такі значення 1) “померти, загинути на війні”; 2) “зникнути”. Пор.: “Alle ihre früheren Freunde sind längst über Jordan gegangen (Duden). – “Усі її колишні друзі вже давно померли”. “Zehn Kilogramm Heroin hatten sie beschlagnahmt, [...]. Rund achtzig Millionen Dollar gingen damit über Jordan” (H.Konsalik). – “Вони конфіскували десять кілограмів героїну, [...]. Близько восьмидесяти мільйонів доларів були втрачені таким чином”.

Звісно, перекладач повинен прагнути до перекладу фразеологізму фразеологізмом. Однак, якщо в МП немає фразеологічного відповідника, або ж він має інше стилістичне забарвлення, можна використати однослівний відповідник або описовий переклад [1, с. 185]. Пор.: “Nachdem er seinen

Friedrich Wilhelm unter die Quittung gesetzt hatte, konnte er seine Sachen im Empfang nehmen“. – “Підписавши квитанцію, він зміг отримати свої речі“. “Du bist ein richtiger Hans im Glück (Duden). – “Ти справжній щасливчик“.

Суть та особливості описового (дескриптивного) перекладу пов’язані з поняттям ФО як багатопланового, багатофункціонального явища дуже складної смислової структури. Якщо зміст ФО відтворюється у перекладі описово, то зникає перший змістовий шар, який, без сумніву, впливав би на загальне фразеологічне значення фразеологізму. Зникає, відповідно, образ, а разом з ним стилістично-функціональна й експресивно-емоційна конотації, що виникли б від взаємодії образного шару й фразеологічного значення фразеологізму. У перекладі відтворюється, передусім, сема діагнозу та зрідка окремі конотативні семи [З, с. 119]. Пор.: wahre Jakob – “вуличний торговець, який дешево збуває свої товари; подорожуючий торговець”; berufstätige Kleopatra – “секретарка, яка має вплив на свого начальника”; der Rasende Roland – ірон. (досл. Стрімкий Роланд) – “вузькоколійна залізниця на паровій тязі, що знаходиться на острові Рюген”.

У більшості випадків описовий переклад позбавляє вислови образної і емоційної наснаги, він вважається найменш ефективним у плані передачі образної афористичності, своєрідної оригінальності, емоційної експресії, стилістичного забарвлення. Та все ж, якщо перекладач добре знає матеріальні й історико-культурні умови життя народу, який є носієм МО, а також експресивні потенціали МП і якщо, крім цього, він має мовне й поетичне чуття, то й при дескриптивному перекладі можна віднайти вдалі варіанти тлумачення, відтворити деякою мірою емоційну виразність, стилістичне забарвлення висловів оригіналу.

Отже, більшість німецьких ФО з ономастичним компонентом мають фразеологічні відповідники в українській мові. Основне завдання перекладача при відтворенні фразеологізмів МП полягає в тому, щоб знайти змістовий, експресивний та функціонально-стилістичний відповідник фразеологізму МО, а не намагатися відтворити його внутрішню форму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы): [Учеб. пособ. для студ. ВУЗ] / В. Виноградов. – М: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с. – Библиогр.: С. 222-224.
2. Влахов С. Непереводимое в переводе: [Текст] / С. Влахов, С. Флорин. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1986. – 416 с. – Библиогр.: С. 413-416.
3. Зорівчак Р.П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія: [Текст] / Роксолана Зорівчак. – Львів: Вища школа, 1983. – 172 с. – Бібліогр.: С. 160-172.
4. Казакова Т.А. Практические основы перевода: [Учеб. пособ. для студ. ВУЗ] / Татьяна Казакова. – Санкт-Петербург, 2002. – 320 с. – Библиогр.: С. 316-319.
5. Любчук Н. Німецькі фразеологізми з етнокультурним компонентом та проблеми їх відтворення при перекладі: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.16 “Перекладознавство” / Н. В. Любчук. – К., 2004. – 20 с.